

HITZAURRE GISA

Ohoretzat daukat Iñaki Gaminderen liburu berri honi Hitzaurre gisako lerro hauek erantsi ahal izatea. Azkeneko urte hauetan burututako lan nekagaitz eta oparoaren gatik, Gaminde baita Euskal Hizkuntzalaritzak daukan balorerik gorenetakoa bat. Eta ez Azentuaren alor honetan bakarrik.

Zilegi bekigu arazo zail hauen kondaira laburki bederen egitea.

Fry-ren ikerketa-lanez geroztik (eta 1958z geroztik, beraz), Azentuaren gora-beherak garbitu nahi izanez gero, ongi genekien *oinarrizko maiztasunen azterketatik* jo behar genuela.

Nola, ordea? Alde batetik, Unibertsitaterik ez genuen, eta Fonetika Laborategirik ere ez. Fonetista trebaturik ere ez, bestalde. Navarro Tomás kanpotarra zen. Eta Larraxket zuberotarrak, jakina denez, Parisen burutu zituen ikerketa mi-resgarriak.

Maingu egon gara oraintsu arte Fonetika-ikerketa hauek aurrera eramateko. Pertzepzioa eta Akustika hutsa, gauza berbera ez direla jakinik ere, datu *fonetikoak* behar genituen aurrera jotzeko. Eta areago *Euskal Azentuaren* alor labainean.

Zehazkiago: euskalkien *oinarrizko maiztasunak* neurtu behar genituen. Gakoa hortxe baitzegoen.

Fry-rekin bateratsu, orain dela bi urte hil den D. Bolinger-ek ere, bide bera proposatzen zuen. Ahotsaren intentsitatearen garrantzia bigarren mailakotzat jota, are iraupena ere giltzarritzat ezin hartuta, ikertzaileek oinarrizko maiztasunera begiratzen zuten, eta begira arazten. Beste anitz lekutan argitara diren izen-zerrendak errepikatu beharrik ez dago.

Gugandik bertan xamar, eta beste alor batzutan bezalatsu, katalanek erakutsi digute bidea. Barcelonako Unibertsitateko Martínez Celdrán Irakaslearen zuzendaritzapean, eta *Estudios de Fonética Experimental* izeneko aldizkariaren orrialdeetan, lan bikainen berri izan dugu azkeneko urteotan. Eta Azentuaren alorrean ere bai.

1984an agertutako I. alean, Maria-Josep Solé Sabater-en ikerlan funtsezko bat kalera zen: «Experimentos sobre la percepción del acento» (I, 135-242). Ondorio nagusitara joko dugu zuzenean: «El tono es la variable más importante en la percepción del acento... El tono incluso marca el acento cuando se opone en solitario a las otras tres variables» (205; gogoan hauek dituelarik: «intensidad, duración y cambio de tono»).

Bide beretik, eta 1993an argitaratutako V. alean, hau idatzi zuten Carolina Figueras eta Marisa Santiago Barcelonako irakasleek: «los resultados obtenidos en el test corroboran la idea de que es la frecuencia fundamental el parámetro más significativo en la percepción del acento» (V, 128).

Jose Ignazio Hualde gure aberkideak ere (hamalau urte honetan Estatu Batuetan irakasle) puntu berera begiratu du Euskal Azentuaren alorrean argi egin nahi izan duenean: «pitch is a sufficient condition to determine the location of stressed syllables» (1992; ASJU, XXVI-1; 43).

Gero eta ozenkiago, denek diote gauza bera aspaldi honetan: «fundamental frequency is the most important cue for the perception of stress» (*An Introduction to Instrumental Phonetics*, Baltimore, 1979).

Euskalarien arteko liskarrak nekez ematuko ziren bestela. Nola uler Azkuek eta Altubek, gerraurreko bi jakintsuenek, euskal azentuari buruz irizpide kontrajarriak izatea?

Gaur egun, gostata izan bada ere, badakigu elkar ezin ulertze famatu horren gakoa non datzan: Altubek eta Azkuek bi bizkaiera mota desberdin zituzten aipu! Gaminderen lan hau arretaz irakurrita, hain zuzen, horixe agertuko zaigu ezin garbikiago.

Nik neuk ere, deplauki aitor dizuet, ez nuen Bizkaiko kostaldeko bizkaiera *belarriz* aski ezagutzen... Eta maingu ibili naiz, gor esatea hobe; eta itsu, ondorioz. Eta *Tesia* idazterakoan Azkueren «Del acento vasco en algunos de sus dialectos» lan ospetsua irakurri nuenean, hura guztia «arrotz» zitzaidan; euskara sekula entzun ez banu bezala ia-ia...

Eta gaztaroko oroitzapen bat etortzen zitzaidan gogora. 1951-1952 urteetan, Bilbon ikasle ari nintzenean, Merkatu Berriaren ondoko «Pensión Ansorena» delako batean bizi bainintzen. Eta han, gure ostatukide, Bermeoko gizaseme sendo handi bat topatzen nuen otordu guztietan. Zergatik ez dakidala, oso maiz deitzen zioten telefonoz. Bera oso oso ozenki mintzo baitzen, aisa entzuten genuen esaten zuena. Eta irribarrez egin ohi genuen solas «maizter»-kideok: «¡A ver quién entiendo ese cántico!»... Geroztik, eta doinu bitxi hura behin eta berriz aditu nuenez geroztik, errespetu osoz entzuten dut bermeotarren «berbeeta». Doinu bitxi hura, azentu *tonala* zen. Orain dakigu. Ez gailur-tzailea.

Baina Gaminderen lanak eta datu akustikoak ezagutu arte, bitxitasun hura zer zen ez nekien...

Baina itzul nadin harira

Azkueren oharrak, guztiz zorrotzak eta egiazkoak Lekeitioko euskarari dagokionez, arrotz zitzaizkidan erabat. Beti pentsatu izan dut Bizkaiko kostaldeko euskara, adibidez, Barkoxekoa baino aisa bitxiagoa dela. Eta Hualde eta Gaminderen lanak ezaguturik, areago!

Ez genuen datu akustiko fidagarririk. Eta gure aurrekoek «Fonetika» hitza erabiltzen zutenean ere, «Fonologia» adierazi nahi izaten zuten eskuarki.

Bazterretxea «Oskillaso»ren lana izan bide zen funtsezkoa Hualde gure nafartar ikertzailearen jabekuntzan; nirean ere funtsezkoa izan zen bezalaxe. «Belarri fina» zeukan Oskillasok, dudarik ez. Gernikako euskarari buruz ziona sinesgarria zen, hau ere ziur.

Baina azterketa akustikoen hutsunea nabaritzen genuen.

Eta horretan geundelarik, Jose Ignazio Hualderen lan miresgarriak ezagutzen hasi ginen.

Lehendabizikoak («Tone and Stress in Basque: a Preliminary study»; AS-JU, XX-3, 1986; 867-896) zauskada gaitza lortu zuen euskalarien artean. Egia aitortu behar badut: *ez genuen sinesten*. Sinets ezina zitzaigun Hualdek esaten ziguna: Euskal Herriaren barruan, are gehiago: *Bizkaiaren barruan*, bazeudela azentu-mota zeharo desberdinak!

Eta Hualde Ameriketara bizi zenez, «teorikeria» horietako baten aurrean ote ginen bururatu zitzaigun. Hauxe da egia. Nik neuk, bederen, datu *akustikoak* eskatzen nituen. Azkueri berari, azentuari buruzko iritziak, Azkuek berak «goitik behera asmatuak» izan zirela leporatzen bazioten... Zer ez genion guk egotziko, Nafarroatik, eta jatorrizko Erronkari eskualdetik, aspaldisko hartan joana zen Hualde izeneko gazte ezezagun hari?

Urteak joan urteak jin, datu akustiko fidagarriak etorri dira, baita ugaldure; eta azterketa akustikoak egiteko tresna eta ikerbide informatikoak azaldu dira. Eta horretara, denborak eman digun distantzia emanda, geure irizpidea landu eta zehaztu dugu. Gaur badakigu Hualde benetako profeta izan dela; eta Azkue eta Oskillaso benetako aintzindariak izan zirela. Eta esan egin behar dela.

Ondoko urteetan finduz joan den ikerketa lana zabalduz, Hualdek bi azentu-mota desberdin aurkitu zituen euskararen barruan: «tonala» bata, Bizkaiaren lehenengo hurbilketan; eta «intentsitatezkoa» bestea, gainerako eskualdeetan. Gailurrik gabea; eta gailurtzailea.

Hori guztiz sineskaitza zitzaigun. «Nola izan daiteke? —galdetzen genuen geure artean— horren kilometro gutxitan bi sistema arrunt desberdin egotea? Nola uler daiteke, ausarkiago esanda, Bizkaiko kostaldean atxeki duten azentu-moldea, Japongo hizkeraren anaia bizkia izatea? Nola izan daiteke Europan (Baltikoa salbu, eta ez osoki) erabat ezezaguna den doinu-azentua, Bermeo inguruan bizirik egotea?».

Galdera horiek, jakina, hor daude tinko. Uste genuen baino askoz bitxiagoa da bizkaiera; kostaldekoa batez ere. Nolatan?

Jose Ignazio Hualde ausartu zen galdera hauek plazaratzen. Euskal Herri osoan azentu-molde bakar bat dagoela zalantzan ipintzen; eta are azalpen diakroniko posible bat ere eskaini zuen.

Euskalariok, ni barne, sinetsi ezin.

1988an bere Tesia eskaini zigun Hualdek: *A lexical Phonology of Basque* (U.S.C., 1988).

Eta han, nahiz datu gutxirekin, 1986an urratutako bide ausartari eutsi zion. Tesiaren 6. kapituluak («Suprasegmentals», 237. orr. eta hurr.) bide beretik jo zuen. Eta genuen hutsunea berriro azpimarratu: «The instrumental analysis of the different prosodic systems found in Basque can potentially shed much light» (295); edo-ta: «perceptual differences which should be instrumentally verifiable» (297).

Kanpo-lanari ekin zion Hualdek berak, Ajangizko, Gernikako eta Kortezubi-

ko lekuko fidagarrien bidez. Bitxikeria franko topatu zuen: «intxaurra» markatua da leku batean, handik hamar kilometrotara ez da (gauza berbera seinlatu zuen Kandido Izagirrek Antzuolako eta Arantzazuko hitz markatuen zerrendak alderatzean); azentuketa desberdina silababakarretan... zortzi bat kilometrotara... 1986ko lanetan Oiartzuni buruz esandakoak, ahantzi egin behar. Oso lan zaila eta labaina. Nork ukatuko?

1990an argitaratutako lanak irmoago agertzen zituen Hualderen ideiak. Informatzioa ugalduta eta tinkotu ala, gure nafartarra ere seguruago. Funtsean, egia esan behar da, xuxen ikusi zuen arazoa haseratik, 1986tik beretik. Aita Prudenziok Hualde erronkariarrak, Bonaparteren laguntzaile hizkera hartaz, irribarrez ikus lezake bere biloba gaztearen ekarpena...

Etengabe eta nekagaitz, lan bikainak eskaini dizkio Hualdek Euskal Herriari California-tik eta Illinois-tik. Azkenekoa, bikaina, Ahoskera Batuari buruzkoa.

Baina Hualde, euskaraz ederki mintzatzen bada ere, eta hemengo aurkikundeak gertutik jarraitu arren, urrun dago.

Eta hor kokatzen da Iñaki Gaminderen ekarpena. Kanpo-lana egiteko ongi jarria, Euskal Dialektologian inor baino osokiago eta zinkiago jantzia eta «usatu», Gamindek funtsatu du, datu akustikotan eta ikerketa enpiriko gaitzetan, Hualdek, Azkueren eta Oskillasoren bidetik, urratutako bidea.

Zoritxarrez Gaminderen Tesia (1992ko Urriaren 28an Deustuko Unibertsitatean irakurria eta onartua) ez da oraindik argitaratu. Eta hau tamalgarria da euskararen ezagutzari dagokionez. Agian aurki agertuko!

Artean euskaltzaleak badauka nora jo: *Uztaro* 11, 1994; 55-88; eta *Uztaro* 12, 1994; 89-110. Azentuari dagokionez, Tesiaren laburtzapen ederrak, emaitza fonetiko mukurru beteak, Gaminde euskal ikerkuntzaren alorrera azaldu denez geroztik, hutsune hori bederen ongi gaitzua da. Tesia, ahaztu aitzin esateko, Gatika-Urdulizko euskalkiari buruzko lan monografiko bikaina da: 1.053 foliotako izkribu trinkoa!

Uztaro 7-an «Bizkaiko azentu-motei buruz» izeneko ikerlana argitara zuen (1993; 111-140). Bertan «Ipar-bizkaiera»ren eta «Hego-bizkaiera»ren ezaugarri fonetikoak (eta ez horiek bakarrik) zehazki azaltzen direlarik: Lezama, Igorre, Dima, Zeanuri, Abadiño; Urduliz, Gatika, Kortezubi, Elantxobe, Aillusti.

Uztaro 8-an (1993; 105-118), Bermeo-ko hizkera aztertu da.

Ele 14-an, berriz, Elantxobekoa (1994; 7-41).

Beste ikerlan pilo bat argitaragabe dago oraindik (Zuberoako euskarari buruz, besteak beste).

Lan gaitza, esker ga, harrigarria. Egoera zinez aldatu du Gamindek. Orain Gaminderen ekarpena aztertzen eta ikasten izango dugu lanik aski...

Errotik aldatu dira ikerbideak ere azkeneko urte hauetan. Orain dela oso urte gutxi, «Visi-Pitch» delakoa modan jarri zenean, txundituta gelditu ginen Fonetika alorrean lehenagotik gentozenok. Orain ordenadoreak uztartu ahal izatean, anizkoiztu egin dira ikertzeko aukerak; eta azentuaren eta entonazioaren alorrean bereziki .

Gamindek ongi zekien hau. Eta laguntzaile bikain bat aurkitu du Inmaculada Hernáez Rioja Telekomunikaziotako Eskolako inginadore gaztearengan.

«AHOTSA» iker-programa beste urrats erraldoi bat izan da Euskal Fonetikan. Arazoa orain informatzaileen mailan eta kalitatean dago. Lekuko zaharrak hautatzeak baditu alderdi onak, noski; baina baita txarrak ere.

Kanpo-lanetan eta inkesta-bilketetan gutxi adina saiatua, ongi daki Gamindek honen guztiaren berri. Lan gaitza dago hizkuntzalari gazteen zai. Presakoa ere bai. Gatika udal elebakarra da ofizialki; baina euskaraz ez dakiten biztanle «berri» batzuk baomen daude.... Euskaraz ez dakiten bermeotarrak ez dira falta; eta Urdulizen bi giza-multzo bizi omen dira elkarren ondoan, elkarrekiko arrotz...

Presaren ere badago. Eta gutxik pairatzen dute larridura hori Iñaki Gamindek bezain sakonki.

Bizkaiera mota guztien bilduma *bikain hau* (adjetiboa ez dago sobera kasu honetan) oso baliagarri gerta dakioko euskaltzale jakinminari. Hemen aipatzen diren ikerlanak ez baitira beti oso eskuragarri.

Batek edo bestek espektrograma gehiago nahi zukeen agian; edo-ta azalpen metriko zehatzagoak. Badaki nora jo, nolana ere; eta, agian (eta Iparraldeko balio semantikoa eman nahi nioke «agian» horri kasu honetan) Tesia bera ere aurki izango du eskuartean.

Bosterik ez oraingoz.

Labayru Ikastegiak lan honen argitaraketa bere gain hartuz, euskarari eta Euskal Herriari egin dien mesedea txalotzeko eta eskertzeko ere bada.

Txillardegi

Euskal Herriko Unibertsitateko Irakasle Titularra

Amasa, 1995eko Otsailaren 27an